

BOEKBESPREKING

Ter Meulen, Ruud. 2026. *Heil en heling. Nijmeegse godsdienstpsychologen over religieuze ervaring, zingeving en geestelijke gezondheid*

KSGV, 221 pp.

Richard A. Vroom*

Met *Heil en heling. Nijmeegse godsdienstpsychologen over religieuze ervaring, zingeving en geestelijke gezondheid* levert Ruud ter Meulen een belangrijke bijdrage aan de geschiedschrijving van de Nederlandse godsdienstpsychologie. Zijn uitgangspunt is even helder als ambitieus. Aan de hand van het werk van Theo Rutten, Han Fortmann, Willem Berger, Arnold Uleyn, Jan Weima en Jan van der Lans reconstrueert hij de ontwikkeling van de Nijmeegse godsdienstpsychologie. Daarbij staat niet alleen hun wetenschappelijke werk centraal, maar vooral de vraag hoe zij de relatie tussen religieuze ervaring, zingeving en geestelijke gezondheid hebben verstaan. De auteur presenteert zijn studie nadrukkelijk niet als een beoordeling van deze traditie, maar als een poging haar intellectuele en culturele ontwikkeling te begrijpen. Juist daardoor wordt zichtbaar dat veel vragen waarmee deze onderzoekers zich bezighielden ook vandaag nog verrassend actueel zijn.

In het eerste hoofdstuk opent Ter Meulen zijn boek met een heldere schets van de moeizame ontstaansgeschiedenis van de katholieke godsdienstpsychologie. Hij laat zien hoe de nieuwe aandacht voor religieuze ervaring aanvankelijk op weerstand stuitte binnen de kerkelijke traditie, waarin geloof vooral vanuit het verstand werd benaderd. Dat maakte een zelfstandige godsdienstpsychologie niet vanzelfsprekend. De Nijmeegse hoogleraar Rutten probeerde hierin verandering te brengen door het kerkelijke dogma en het wetenschappelijk onderzoek naar religieus gedrag methodologisch van elkaar te onderscheiden. Hij omschreef deze benadering als

* Radboud Universiteit.

‘methodisch zonder confessie’. Daarmee bedoelde hij dat de godsdienstpsychologie religieus gedrag en religieuze ervaringen empirisch moest onderzoeken zonder daarbij een bepaalde geloofsbelijdenis als uitgangspunt te nemen. Theologische uitspraken over de waarheid van het geloof werden binnen het psychologisch onderzoek buiten beschouwing gelaten. Dat hield geen afwijzing van geloof of theologie in, maar maakte een zelfstandige wetenschappelijke bestudering van religie mogelijk. Ter Meulen maakt overtuigend duidelijk dat de Nijmeegse godsdienstpsychologie niet ontstond als een breuk met de theologie, maar als een zoektocht naar een wetenschappelijk verantwoorde bestudering van religieuze ervaring. Daarmee legt dit hoofdstuk een solide historisch fundament voor het verdere betoog.

Vervolgens richt Ter Meulen zich in het tweede hoofdstuk op Han Fortmann, wiens denken de rode draad vormt in de verdere ontwikkeling van de Nijmeegse godsdienstpsychologie. Zijn benoeming was de start van de godsdienstpsychologie als een zelfstandige discipline aan de Nijmeegse Katholieke Universiteit. Fortmann liet zich sterk inspireren door de Franse *Nouvelle Théologie*, die opriep tot een herbronning van het geloof en opnieuw ruimte gaf aan de religieuze ervaring. Daarmee is de kern van Fortmanns denken nog niet volledig getekend. Even belangrijk was zijn afwijzing van iedere poging religie te reduceren tot een psychologisch verschijnsel. Door te kiezen voor een fenomenologische benadering kon hij de autonomie van de godsdienst bewaren. Religieuze ervaring ontstaat in de waarneming die altijd betekenisvol is volgens Fortmann. Voor hem is waarneming nooit waarde vrij: de werkelijkheid draagt reeds betekenis in zich en religieuze ervaring ontstaat wanneer de mens zich voor die betekenis openstelt. Hier ligt de kern van Fortmanns denken. Met deze benadering legt Fortmann het theoretische fundament van de Nijmeegse godsdienstpsychologie. Terecht plaatst Ter Meulen Fortmann dan ook in het centrum van zijn studie. Zonder diens fenomenologische benadering zou de verdere ontwikkeling van de Nijmeegse godsdienstpsychologie nauwelijks te begrijpen zijn.

Met Fortmann is het theoretische fundament gelegd. De volgende hoofdstukken laten zien hoe dit fundament verder werd uitgewerkt. In het derde hoofdstuk verschuift de aandacht naar Willem Berger. Aan de hand van het werk van deze auteur beschrijft Ter Meulen hoe de inzichten van de godsdienstpsychologie werden toegepast binnen de pastorale zorg en de geestelijke gezondheidszorg. Berger ziet religie niet als een afzonderlijk terrein naast het dagelijks leven, maar als een wezenlijke dimensie van menselijke zingeving. Daarmee verschuift ook de taak van de pastor. Religieuze ervaringen verdienen volgens Berger een plaats binnen de geestelijke gezondheidszorg. Ter Meulen laat tevens zien hoe Berger zich inzette voor het behoud van aandacht voor geloofsvragen binnen de zich snel ontwikkelende geestelijke gezondheidszorg. Daarmee krijgt de Nijmeegse godsdienstpsychologie een duidelijke maatschappelijke en pastorale betekenis. De kracht van dit hoofdstuk is dat Ter Meulen laat zien hoe de theoretische inzichten van Fortmann in de

praktijk van pastoraat en geestelijke gezondheidszorg gestalte kregen. Daarmee wordt duidelijk dat de Nijmeegse godsdienstpsychologie vanaf het begin ook een maatschappelijke opdracht had.

Een volgende stap, hoofdstuk vier, vormt het werk van Arnold Uleyn. Hij introduceerde de psychoanalyse als hulpmiddel bij het begrijpen van religieuze ervaringen. Anders dan Freud beschouwde Uleyn religie niet als een neurotische illusie. Integendeel, de psychoanalyse kon juist helpen religieuze ervaringen beter te verstaan. Volgens Ter Meulen probeerde Uleyn een evenwicht te vinden tussen psychologische verklaring en respect voor de eigen aard van religieuze beleving. Religieuze ervaringen worden mede gevormd door de persoonlijke levensgeschiedenis en onbewuste processen, maar kunnen niet volledig daartoe worden gereduceerd. In dit hoofdstuk wordt duidelijk hoe de Nijmeegse school openstond voor nieuwe psychologische inzichten zonder haar belangstelling voor de religieuze dimensie van het menselijk bestaan te verliezen. Juist deze genuanceerde benadering corrigeert het vaak simplistische beeld van een principiële tegenstelling tussen psychoanalyse en religie. Ter Meulen laat overtuigend zien dat Uleyn beide disciplines met elkaar in gesprek bracht. De weg is nu vrij voor de empirische benadering die in het volgende hoofdstuk centraal staat.

In het vijfde hoofdstuk staat dus die empirische wending binnen de Nijmeegse godsdienstpsychologie centraal. Bijzonder sterk is de wijze waarop Ter Meulen laat zien dat de empirische wending geen breuk vormde met de fenomenologische traditie, maar daarvan juist een verdere ontwikkeling was. De Nijmeegse godsdienstpsychologie ontwikkelde zich zo tot een interdisciplinair onderzoeksprogramma waarin filosofische reflectie en empirisch onderzoek elkaar aanvullen. Deze ontwikkeling staat centraal in het werk van Jan van der Lans, aangevuld met het onderzoek van Jan Weima. Daarmee verandert ook het karakter van de Nijmeegse school. De aandacht verschuift van beschouwing naar empirisch onderzoek. Er is meer aandacht voor de systematische bestudering van religieuze ervaring met behulp van sociaalwetenschappelijke onderzoeksmethoden. Begrippen als religieuze waarneming, betekenis domeinen en roltheorie spelen hierbij een belangrijke rol. Ter Meulen laat zien dat religieuze ervaringen niet losstaan van de culturele en religieuze context waarin mensen zijn opgegroeid. Tegelijkertijd blijft de aandacht voor de persoonlijke betekenis van deze ervaringen behouden.

Tot besluit maakt Ter Meulen in zijn slothoofdstuk zes de balans op. Zijn conclusie is helder. De vragen waarmee Rutten, Fortmann, Berger, Uleyn, Weima en Van der Lans zich bezighielden, hebben niets aan actualiteit verloren. De voorgaande hoofdstukken blijken achteraf geen losse portretten te zijn, maar schakels in één intellectuele ontwikkeling. In zijn boek betoogt de auteur dat de Nijmeegse godsdienstpsychologie meer is geweest dan een historische stroming binnen de katholieke wetenschap. De aandacht verschuift van een confessioneel begrip van religie naar een bredere

benadering van zingeving. De persoonlijke verantwoordelijkheid en oriëntatie op waarden die het individu overstijgen komen op de voorgrond te staan. Ter Meulen concludeert dat de Nijmeegse school een blijvende bijdrage heeft geleverd aan de taal en de praktijk waarmee religieuze ervaringen en existentiële vragen bespreekbaar kunnen worden gemaakt, zowel binnen de wetenschap als in de pastorale en geestelijke gezondheidszorg. Het slothoofdstuk vormt zo een overtuigende synthese van het voorafgaande en benadrukt dat de centrale vragen van de Nijmeegse godsdienstpsychologie ook in een geseculariseerde samenleving niets aan actualiteit hebben verloren.

De grote verdienste van dit boek is dat Ter Meulen een samenhangende geschiedenis schrijft van een Nederlandse onderzoekstraditie die tot nu toe vooral fragmentarisch was beschreven. Door de belangrijkste vertegenwoordigers van de Nijmeegse godsdienstpsychologie met elkaar in verband te brengen, laat hij zien hoe hun ideeën werden ontwikkeld, gecorrigeerd en verder uitgewerkt. *Heil en heling* leest daardoor niet als een verzameling afzonderlijke portretten, maar als de geschiedenis van een intellectuele traditie waarin fenomenologie, pastorale psychologie, psychoanalyse en empirisch onderzoek elkaar beïnvloedden. Tegelijk maakt Ter Meulen duidelijk hoe religieuze ervaring, zingeving en geestelijke gezondheid binnen deze traditie met elkaar verbonden raakten.

Het boek veronderstelt op sommige plaatsen enige voorkennis, met name van de fenomenologie en de psychoanalyse. Toch blijft de hoofdlijn goed te volgen, doordat Ter Meulen de lezer zorgvuldig meeneemt in de ontwikkeling van het vakgebied. Bovendien reikt de betekenis van zijn studie verder dan een historische reconstructie. De vragen die de Nijmeegse godsdienstpsychologen stelden over religieuze en spirituele ervaringen, zingeving en geestelijke gezondheid zijn nog altijd actueel. In een tijd waarin spiritualiteit, zingeving en mentale gezondheid opnieuw volop in de belangstelling staan, nodigt *Heil en heling* uit om deze onderzoekstraditie opnieuw te doordenken. Daarmee levert Ter Meulen een waardevolle bijdrage aan de geschiedschrijving van de Nederlandse psychologie.